

Metodika práce s materiály pro žáky se SP

Žák se sluchovým postižením (SP)

Žáci se sluchovým postižením tvoří velmi heterogenní skupinu, u níž se dopady ztráty sluchu liší v závislosti na druhu postižení, ale odvíjí se rovněž od doby vzniku postižení, mentálních dispozic, případné existence dalšího přidruženého postižení a v neposlední řadě i od způsobu komunikace užívaného pro interkulturní a intrakulturní komunikaci. V důsledku sluchového postižení dochází k zásadní komunikační bariéře, zejména v interkulturní komunikaci – jde o závažné narušení schopnosti komunikovat způsobem typickým pro většinovou slyšící společnost.

Z hlediska kvantity sluchové ztráty můžeme rozlišit dvě základní skupiny žáků, které se liší zejména způsobem komunikace. Nedoslýchavost se může pohybovat od minimálních ztrát sluchu, kterých si okolí nemusí ani povšimnout, přes nedoslýchavost střední, která představuje omezení vnímání sluchových vjemů především při nevyhovujících akustických podmínkách, až po těžkou nedoslýchavost, která má již podstatný vliv na kvalitu komunikace a na samostatný přirozený vývoj mluvené řeči (v případě prelingválního postižení). Hluchota pak představuje nejtěžší stupeň sluchového postižení, které znemožňuje vnímání mluvené řeči, a v případě prelingválního postižení, i její přirozený vývoj. Primárním se tak zpravidla stává vizuální způsob příjmu informací. Pokud ke ztrátě sluchu došlo před ukončením základního vývoje řeči (tedy asi do sedmi let věku) jedná se o prelingvální vadu sluchu, pro niž je typická ztráta již nabytých řečových funkcí. Při postlingvální ztrátě sluchu (po ukončení vývoje orální řeči) jsou řečové dovednosti dostatečně zafixovány a nezanikají, nicméně v důsledku absence sluchové zpětné kontroly dochází ke změnám v artikulaci a prozodických faktorech (může se změnit hlasitost řeči, její rytmus).

Většina osob se sluchovým postižením (kromě osob s lehčími stupni nedoslýchavosti) je při vzájemné komunikaci odkázaná na zrakový kontakt (potažmo odezírání) se svým komunikačním partnerem – k upoutání zrakové pozornosti je možné využít několik různých technik (zvuk – tlesknutí, zavolání; poklepání na rameno / horní část paže; prostřednictvím další osoby, která je již s osobou se SP v kontaktu; zadupání / zaťukání na desku stolu; mírné vertikální mávání roztaženou dlaní ruky; zablikání světlem).

Jazyková specifika osob se sluchovým postižením mohou být příčinou určité kulturní odlišnosti této menšiny a mohou tak ovlivňovat, resp. ztěžovat socializaci do majoritní společnosti. Zde je na místě připomenout i skupinu Neslyšících, která se identifikuje jako svébytná kulturní a jazyková menšina.

Komunikační systémy osob se sluchovým postižením zahrnují:

- **Orální komunikační systémy:**

- **Mluvená řeč:** Vývoj mluvené řeči je u dětí se SP v důsledku senzorického sluchového postižení obvykle opožděný (u nedoslýchavých dětí), přerušovaný (při ztrátě sluchu od určitého věku) a omezený (především u dětí s těžkým SP). Srozumitelnost mluvené řeči bývá velmi často narušena, a to ve všech fázích řečové produkce (respirace, fonace, artikulace) i v jednotlivých jazykových rovinách (lexikálně-sémantické, morfologicko-syntaktické, foneticko-fonologické a pragmatické).
- **Čtení a psaní:** Nefunkční nebo narušená zpětná akustická vazba limituje nabývání potřebné jazykové a komunikační kompetence daného mluveného jazyka, což se negativně odráží rovněž v recepci (příjmu informací pomocí psané podoby jazyka) i produkci (psaná podoba jazyka). Výzkumy zjišťující příčiny nedostatečné čtenářské gramotnosti a neochoty osob se SP používat ke komunikaci psanou podobu mluveného jazyka ukazují, že hlavním faktorem jsou nedostatečně zvládnuté subsystémy jazyka (morfologický, syntaktický, lexikální apod.).
- **Odezírání:** Ve vzájemné interkulturní komunikaci s intaktní společností zaujímá odezírání prioritní místo. Jedná se o vnímání mluvené řeči zrakem, a to zejména vnímání pohybů mluvidel, ale i mimiky obličeje, pauz v řeči, gestikulace rukou, celkového postoje mluvčího, situačních faktorů a kontextu obsahu mluveného. Odezírání však nemůže zcela nahradit sluchovou cestu příjmu informací, je pouze její nedokonalou alternativou a doplňkem. Na úspěšnost odezírání mají zásadní vliv jak vnější, tak vnitřní podmínky. Z vnějších podmínek je to zejména vzájemná vzdálenost komunikačních partnerů, přibližně stejná výšková úroveň úst mluvčího a očí odezírajícího, světelné podmínky při odezírání (směr a intenzita světla), tempo řeči, míra artikulace mluvčí osoby a přítomnost podpurných složek odezírání, jako je odpovídající výraz obličeje a doprovodná gestikulace. Vnitřní podmínky reprezentuje např. věk recipienta, úroveň jazykové kompetence obou komunikačních partnerů, rozsah jejich slovní zásoby, přesnost pojmového myšlení, zdravotní předpoklady odezírajícího (např. stav zraku), aktuální psychický stav účastníků komunikace, úroveň schopnosti odezírat (talent k odezírání), schopnost recipienta soustředit se a přijímat informace a rovněž úroveň sociálních zkušeností obou komunikačních partnerů (schopnost empatie, předvídání na základě kontextu apod.). Vizuální percepce faciálních obrazů produkovaných při řeči neboli odezírání je psychicky velmi náročnou a vyčerpávající aktivitou, která vyžaduje značnou míru koncentrace a pozornosti. Vzhledem ke svým limitům by se odezírání nemělo nikdy stát jediným komunikačním prostředkem osob se SP. Jako podpurný prvek při odezírání je možné využít pomocné artikulační znaky, které jsou primárně využívány při nácviku správné výslovnosti jednotlivých hlásek. Na rozdíl od značek používaných v prstové abecedě, které mají spíše charakter příslušných grafémů, jsou pomocné artikulační znaky ve svém průběhu inspirovány mechanismem tvoření příslušných hlásek.

- Vizuálně-motorické komunikační systémy

- **Prstové abecedy:** Prstová abeceda neboli daktyl patří mezi uměle vytvořené znakové kódy umožňující interkulturní komunikaci mezi slyšícími a neslyšícími osobami. Obecně jsou založeny na vizualizaci hlásek. Prstová abeceda využívá různých poloh a postavení prstů, které zastupují jednotlivá písmena abecedy a používají se současně s mluvenou řečí. Používá se zejména pro odhláskování jmen, cizích slov, odborných termínů, pro které zatím neexistují znaky ve znakovém jazyce apod. Existuje jednoruční i dvouruční varianta. Dvouruční daktyl je jednodušší a zřetelnější pro intaktní populaci (postavení prstů se podobá tvaru velkých tiskacích písmen).
- **Umělé znakové systémy:** Jedním z těchto systémů je znakovaná čeština, která vznikla z potřeby intaktní populace ulehčit si a zjednodušit komunikaci s osobami neslyšícími. Znakovaná čeština je přímo odvozená od národního mluveného jazyka (od češtiny) a využívá jeho gramatická pravidla a syntax. Místo slov však užívá znaky vypůjčené z českého znakového jazyka. Právě to je důvodem snazšího zvládnutí intaktní populací (oproti cizímu jazyku s vlastními pravidly, kterým znakový jazyk je) naučit se český znakový jazyk (tzn. cizí jazyk s vlastními pravidly). Znakovaná čeština je také typická doprovázením znaků zpravidla bezhlasně artikulovanou řečí. Používání znakované češtiny v komunikaci s osobou se SP může být přínosné především proto, že současná produkce artikulované české věty, doplňovaná znaky z českého znakového jazyka, velmi usnadňuje odezírání. Znakovaná čeština je tedy vhodná zejména pro ty osoby se SP, které jsou kompetentní v českém jazyce (osoby nedoslýchavé a postlingválně neslyšící). Dále do této kategorie umělých znakových systémů patří Makaton či Gestuno.
- **Znakový jazyk:** Jedná se o vizuálně-motorický komunikační prostředek, tzn., že ho můžeme vnímat zrakem a produkovat ho pomocí vizuálně-pohybových prostředků – pomocí tvarů a pohybů rukou, jejich postavením, dále prostřednictvím mimiky, pozic hlavy a horní části trupu. Naproti tomu všechny mluvené jazyky jsou audio-orální – můžeme je slyšet a produkujeme je pomocí mluvidel. Znakový jazyk je plnohodnotným komunikačním systémem s vlastním lexikonem a gramatikou, který není odvozen od žádného mluveného jazyka a je tedy na mluvených jazycích zcela nezávislý. Znakový jazyk je pro osoby s těžkým sluchovým postižením přirozeným jazykem. Tlumočení do českého znakového jazyka je legislativně zakotveným právem (zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob).

Cíle souboru

V návaznosti na stupeň sluchového postižení, možnosti kompenzace, využívaný komunikační systém i nedostatky žáka v některých jazykových rovinách jsou tyto metodické a pracovní listy tematicky orientovány pouze na některé aspekty, které podmiňují komunikační (písennou i čtenou) schopnost jedince a rozvíjejí dílčí dovednosti v rámci

jednotlivých jazykových rovin, či oromotorických a jemně motorických dovedností, popřípadě i rozumových schopností žáků. Cílem souboru je naučit se pracovat s jednoduchými technickými programovatelnými pomůckami a s jejich pomocí následně rozvíjet odpovídající kompetence.

Materiály jsou určeny pro skupinu žáků s různým stupněm ztráty sluchu, stejně tak však mohou být použity pro žáky s NKS (vývojovou dysfázií, dyslexií), současně mohou být použity pro širokou věkovou skupinu v různých vyučovacích předmětech. Výběr tématu i úkolu tak záleží na pedagogovi a jeho znalosti potřeb žáka, stejně tak znalosti schopností a vědomostí žáků ve skupině či třídě.

Potřebné pomůcky pro tento soubor

- Bee-Bot, Blue-Bot, playground pro Bee-Bota, Blue-Bota, tablet (případně jiné zařízení pro přehrání zvuku).
- Metodické listy s odpovídajícími pracovními listy k jednotlivým metodickým materiálům – dle témat.

Součásti souboru

Metodické a pracovní listy jsou určeny k rozvoji a pochopení jazykových zákonitostí psaného i mluveného českého jazyka, komunikačních dovedností, sluchové diferenciaci, výslovnosti i osvojení si či procvičení prstové abecedy (jednoruční):

- **PROTIKLADY** (Bee-Bot, Blue-Bot) – žáci se v rámci tohoto souboru učí pracovat nejen s Bee-Bot, Blue-Bot technologií, ale také s pojmem protiklady, rozpoznávat je a popisovat;
- **POZNÁŠ ZNÁMÉ ZVUKY?** (Bee-Bot, Blue-Bot, tablet) – žáci se v rámci tohoto souboru učí pracovat nejen s Bee-Bot, Blue-Bot technologií a tabletem, ale především se učí rozpoznávat jednotlivé zvuky a přiřazují je ke správným obrázkům;
- **ZÁBAVNÉ PEČENÍ** (Bee-Bot, Blue-Bot) – žáci se v rámci tohoto souboru učí pracovat nejen s Bee-Bot, Blue-Bot technologií, ale učí se porozumět textu, jeho posloupnosti a pracovat tak s receptem a dodržovat daný postup v několika variantách;
- **TŘI PŘADLENY** (Bee-Bot, Blue-Bot) – žáci se v rámci tohoto souboru učí pracovat nejen s Bee-Bot, Blue-Bot technologií, ale také porozumět a zapamatovat si frazeologii typickou pro český jazyk;
- **DAKTYL** (Bee-Bot, Blue, Bot) – žáci se v rámci tohoto souboru učí pracovat nejen s Bee-Bot, Blue-Bot technologií, ale díky nim se seznamují také s daktylem (jednoruční prstovou abecedou).

Práce s pracovními listy

Programovatelné technické pomůcky (Bee-Bot, Blue-Bot) vyžadují jen velmi krátké zaškolení, jak pro učitele, tak také pro jejich žáky schopnost počítání např. do tří až pěti a zvládnutí pravolevé orientace. V případě nedostatku v některé z oblastí je možné pracovat s dopomocí. Vzhledem ke snadné ovladatelnosti a vizuální lákavosti pomůcek, mohou sloužit jako významný motivační prvek. Jejich prostřednictvím můžeme u cílové skupiny rozvíjet nejen požadované jazykové, resp. komunikační dovednosti, ale i prostorové, matematické a logické představy (vždy na individuální úrovni posouzené kvalifikovaným pedagogem).

Každý soubor obsahuje metodické vedení, popis souboru, použitou technologii, obrazový materiál i postup, jak s daným souborem pracovat. Pro práci s cílovou skupinou lze primárně použít obrazový soubor s následným programováním a prací s technologiemi, příp. lze začít právě samotným seznámením a osvojením si programování technologií jako motivačního prvku pro další pokračování v aktivitě.

Jednotlivé metodické materiály jsou na sobě zcela nezávislé a dají se využít velmi variabilně v návaznosti na ŠVP, resp. v různých vzdělávacích oblastech RVP. Lze je však využít i jako komplexní soubor aktivit v navržené posloupnosti.

Pro pedagoga je potřebné se krátce seznámit s tématem a obrazovým materiálem ke zvolené aktivitě. Každý soubor poté obsahuje návrhy úkolů, které se liší obtížností a tím i náročností na programování a souvisejícími potřebnými znalostmi, dovednostmi a schopnostmi žáka. Doporučujeme vždy se žáky zvolené téma probrat slovní, obrazovou, ale třeba i projektovou formou. Je třeba dbát i na seznámení s obrazovým materiálem a jasné stanovení významu jednotlivých obrázků. Specifickou pozornost je třeba věnovat dovednostem programování zvolených technologií (Bee-Bot, Blue-Bot) tak, aby měli žáci odpovídající předpoklady pro úspěšné zvládnutí celé aktivity s prožitkem úspěchu.

Jednotlivé metodické materiály vykazují vysokou míru kombinovatelnosti a je možné je využít u různých cílových skupin (jak již bylo také uváděno v rámci této metodiky).